

2018

EU DICHTBIJ

Vraag en antwoord uit de decentrale praktijk

Kenniscentrum Europa decentraal

070 338 1090 | www.europadecentraal.nl | info@europadecentraal.nl

INLEIDING

“Het aanbesteden van opdrachten, het geven van steun aan een lokale ondernemer of het werken aan een circulaire economie. Op bijna elk beleidsterrein van gemeenten, provincies en waterschappen is Europese wet- en regelgeving van toepassing. Kenniscentrum Europa decentraal ontvangt dan ook dagelijks vragen over zeer uiteenlopende thema's. Deze vragen, die direct uit de praktijk van decentrale overheden komen, publiceren wij met een antwoord van een van onze adviseurs op onze site en in nieuwsbrief de Europese Ster. Deze concrete praktijkcasussen worden veel gelezen, zijn vaak herkenbaar en daardoor goed bruikbaar in de decentrale praktijk.

In deze editie van de EU Dichtbij zijn de 46 praktijkvragen van 2018 opgenomen. Het jaar 2018 stond voor ons onder andere in het teken van de invoering van de Europese Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) die op 25 mei 2018 in werking trad. Met name in de periode hiervoor kreeg ons kenniscentrum veel helpdeskvragen binnen over de AVG en bijvoorbeeld de verschillende soorten gegevens, de verwerker en verwerkingsverantwoordelijke en de rol van de Functionaris Gegevensbescherming. In deze editie van de EU Dichtbij 2018 treft u dan ook een aantal interessante Praktijkvragen over dit onderwerp.”

ANN-MARIE KÜHLER

senior jurist en adjunct directeur
Kenniscentrum Europa decentraal

VRAGEN?

Heeft u vragen naar aanleiding van deze EU Dichtbij 2018 en bent u een medewerker van een gemeente, provincie, waterschap of ministerie?

U kunt dan altijd (kosteloos) contact opnemen met onze adviseurs via onze helpdesk.

HEEFT U EEN VERBETERSUGGESTIES?

De praktijkvragen in deze EU Dichtb← komen uit 2018. Het kan voorkomen dat de vraag door recente ontwikkelingen inmiddels niet meer geheel actueel is. In dat geval verwijzen we u graag naar de actuele informatie op [onze website](#). Eventuele opmerkingen over de inhoud en suggesties voor aanvullingen zijn van harte welkom op info@europadecentraal.nl.

PRAKTIJKVRAGEN 2018

In onderstaande tabel is weergegeven hoe vaak de verschillende beleidsonderwerpen als praktijkvraag aan bod zijn gekomen in 2018.

Aanbestedingen - 5

Informatiemaatschappij - 6

Staatssteun - 5

Diensten van algemeen belang - 4

Duurzaamheid, milieu en klimaat - 4

Dienstenrichtlijn/Vrij verkeer - 2

Europees mededingingsrecht - 3

Europees recht en beleid algemeen - 3

Werkgelegenheid en sociaal beleid - 3

Grensoverschrijdende samenwerking - 2

Cultuur, onderwijs en jeugd - 2

Regionaal beleid en structuurfondsen - 2

Brexit - 2

Vervoer - 2

Justitie, vrijheid en veiligheid - 1

TOP 5 MEEST GELEZEN PRAKTIJKVRAGEN

De onderstaande praktijkvragen zijn de vijf best gelezen vragen van 2018:

1. Kan het publiceren van een bedrijfsnaam in strijd zijn met de AVG? **2.025 keer gelezen**
2. Hoe moeten wij als gemeente de DPIA uitvoeren? **1.490 keer gelezen**
3. Mag een raamovereenkomst stielzrijgend verlengd worden? **1.332 keer gelezen**
4. Mag de gemeente duiven die overlast veroorzaken vangen en om het levenbrengen? **957 keer gelezen**
5. Wanneer kan de onderhandelingsprocedure zonder voorafgaande bekendmaking worden toegepast? **910 keer gelezen**

UITGELICHT: Dataopslag in het Verenigd Koninkrijk, hoe zit dat met de AVG na Brexit?

FEBRUARI 2018

KAN HET PUBLICEREN VAN EEN BEDRIJFSNAAM IN STRIID ZIJN MET DE AVG?

Vraag:

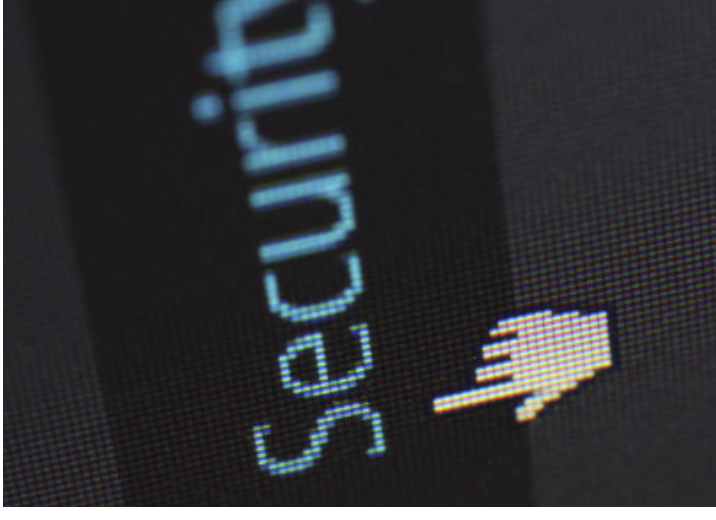
"Als gemeente verlenen wij verschillende vergunningen aan burgers en bedrijven. De besluiten die wij omtrent het verlenen van deze vergunningen nemen, dienen wij op grond van wettelijke verplichtingen te publiceren. Wij hebben begrepen dat de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) de persoonsgegevens van natuurlijke personen beoogt te beschermen. Het publiceren van een bedrijfsnaam lijkt ons dan in principe toegestaan onder de AVG, aangezien het hier geen natuurlijk persoon betreft. Maar hoe zit het als een bedrijf bijvoorbeeld in het Handelsregister van de KvK is ingeschreven op naam van een natuurlijk persoon? Valt de bedrijfsnaam in dat geval wel te beschouwen als een persoonsgegeven in de zin van de AVG, en heeft dit gevolgen voor de manier waarop wij vergunningbesluiten moeten publiceren?"

Antwoord in het kort:

In een beperkt aantal gevallen zal een bedrijfsnaam als een persoonsgegeven gekwalificeerd kunnen worden in de zin van artikel 4 lid 1 AVG. Dit hangt af van de specifieke situatie. Over het algemeen bevatten bedrijfsgegevens geen directe link met een natuurlijk persoon. Mocht een bedrijfsnaam wel als persoonsgegeven gezien kunnen worden, moet aan de hand van de verwerkingsbeginselen uit artikel 5 AVG worden gekeken of deze bedrijfsnaam nog steeds gepubliceerd kan worden.

"De AVG gaat niet over alle gegevens, maar over persoonsgegevens. Alleen informatie die gelinkt kan worden aan een natuurlijk persoon valt onder de regels van de AVG. Het begrip persoonsgegevens is heel breed. Er valt heel veel onder, maar er zullen altijd grensgevallen blijven bestaan. We krijgen nog steeds vragen over of bepaalde informatie een persoonsgegeven betreft of niet.

Daarnaast krijgen we veel vragen over het doorsturen van persoonsgegevens naar een andere afdeling of andere organisatie en het publiceren van persoonsgegevens. Dit zorgt regelmatig voor lastige dilemma's voor decentrale overheden: zij moeten immers zo openbaar en transparant mogelijk opereren. Hoe kunnen ze dat het beste doen, terwijl ze zich tegelijkertijd aan de regels uit de AVG houden?"

Julliette Frederiksz
juridisch adviseur

Algemene Verordening

Persoonsgegevens (AVG)

Vanaf 25 mei 2018 moeten onder andere decentrale overheden voldoen aan de Europese regels van de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). Deze verordening ziet toe op de juiste omgang met de verwerking van persoonsgegevens van natuurlijke personen. Wanneer er geen link is met een natuurlijk persoon, zijn de regels van de AVG niet op de verwerking van de gegevens van toepassing.

Persoonsgegevens

Volgens artikel 4 lid 1 van de AVG is een persoonsgegeven:

'Alle informatie over een geïdentificeerde of identificeerbare natuurlijke persoon ('de betrokkene'), als identificeerbaar wordt beschouwd een natuurlijke persoon die direct of indirect kan worden geïdentificeerd, met name aan de hand van een identifier zoals een naam, een identificatienummer, locatiegegevens, een online identifier of van een of meer elementen die kenmerkend zijn voor de fysieke, fysiologische, genetische, psychische, economische, culturele of sociale identiteit van die natuurlijke persoon.'

Geïdentificeerd of identificeerbaar?

Belangrijk bij het vaststellen of er sprake is van een persoonsgegeven in de zin van de AVG is het verschil tussen 'geïdentificeerd' en 'identificeerbaar'. De (Europese) wetgever heeft besloten het begrip 'persoonsgegevens' breed uit te leggen. Er is niet alleen sprake van een persoonsgegeven wanneer een natuurlijk persoon al geïdentificeerd is, maar ook wanneer er een mogelijkheid bestaat dat deze geïdentificeerd kan worden. Dit is afhankelijk van de specifieke situatie. Een persoon is geïdentificeerd wanneer deze uniek van alle andere personen binnen een groep te onderscheiden is. Een persoon is identificeerbaar wanneer deze nog niet geïdentificeerd is, maar dit zonder onevenredige inspanning wel mogelijk is.

In veel situaties zal het heel duidelijk zijn dat er sprake is van een persoonsgegeven. Het betreft dan bijvoorbeeld een naam, identificatienummer of andere elementen die kenmerkend voor een specifiek persoon zijn. Andere gegevens, zoals een functie of een IP-adres, zijn op het eerste gezicht geen gegevens waar een natuurlijk persoon direct of indirect mee kan worden geïdentificeerd. Ook in zo'n geval kan er echter sprake zijn van een persoonsgegeven. Hoewel met deze gegevens meestal nog niet direct een persoon kan worden geïdentificeerd, kan dit door een koppeling aan andere gegevens als nog leiden tot identificatie. We spreken dan van een indirect identificeerbaar persoonsgegeven. Net zoals in deze casus is het dus van belang om bij vermelding van bedrijfsnamen altijd na te gaan of deze niet (indirect) naar persoonsgegevens kunnen leiden, waardoor eventuele AVG-verplichtingen kunnen gelden.

Redelijkerwijs te identificeren

Uit de memorie van toelichting bij de AVG blijkt dat, om te bepalen of een natuurlijk persoon identificeerbaar is, rekening moet worden gehouden met alle middelen waarvan redelijkerwijs valt te verwachten dat die worden gebruikt door de verwerkingsverantwoordelijke (in dit geval de gemeente) of door een andere persoon om de natuurlijke persoon direct of indirect te identificeren. Of iets 'redelijkerwijs' is moet worden afgewogen aan de hand van objectieve factoren, zoals de kosten en tijd die nodig zijn voor de identificatie. Het gaat dus niet om de hypothetische mogelijkheid dat gegevens gekoppeld of gecombineerd kunnen worden, maar om de vraag of dit koppelen of combineren zonder onevenredige inspanning gedaan zou kunnen worden. Als hiervan sprake is, moet de decentrale overheid zich houden aan de regels van de AVG.

MEER INFORMATIE

- [Privacy, de Algemene verordening gegevensbescherming](#), kenniscentrum Europa decentraal
- [Verwerken van persoonsgegevens](#), kenniscentrum Europa decentraal
- [Privacy: Is zorgvuldig omgaan met persoonsgegevens voldoende?](#), kenniscentrum Europa decentraal
- [Privacy](#), Europa decentraal

Grondslag en noodzakelijkheidstoets

Persoonsgegevens mogen niet verwerkt worden, tenzij aan de verwerkingsbeginselen van artikel 5 AVG is voldaan.

Grondslagtoets

Een belangrijke uitwerking van deze beginselen is het feit dat er voor elke verwerking een zogenaamde grondslag moet zijn. Wat dit precies inhoudt, kunt u in een [eerdere praktijkvraag](#) lezen. In dit specifieke geval van het verwerken van persoonsgegevens in het kader van het publiceren van vergunningbesluiten door de gemeente wordt voldaan aan de grondslag genoemd onder artikel 6 lid 1 onder c van de AVG: verwerking is noodzakelijk ter uitvoering van een wettelijke plicht.

Noodzakelijkheidstoets

Het is vervolgens aan de decentrale overheid die de verwerking uitvoert om te bepalen of de publicatie van de persoonsgegevens in de vergunning ook noodzakelijk is om te voldoen aan de wettelijke plicht. In de meeste gevallen is de publicatie van de naam van het bedrijf waaraan de vergunning is verleend een noodzakelijk onderdeel van de publicatieplicht van de vergunning. Wanneer de vergunning zou worden gepubliceerd zonder de naam van het bedrijf dat als persoonsgegeven in de zin van de AVG kan worden geïdentificeerd, zouden immers belanghebbenden beperkt worden in hun mogelijkheden om hier efficiënt op te kunnen reageren.

In bepaalde gevallen is het dus wel gerechtvaardigd om de naam van het bedrijf te verwerken en dus te publiceren, mits deze grondslag- en noodzakelijkheidstoets positief uitvallen. Ter vergelijking: de publicatie van de naam van een contactpersoon bij het bedrijf waaraan de vergunning is verleend zal bijvoorbeeld niet noodzakelijk zijn voor de uitvoering van de wettelijke plicht.

Juliette Fredriksz

MAART 2018

HOE MOETEN WIJ ALS GEMEENTE DE DPIA UITVOEREN?

Vraag:

"Ik heb vernomen dat de nieuwe Europese Algemene verordening gegevensbescherming verplicht tot het uitvoeren van een zogeheten Privacy Impact Assessment (PIA). Binnen onze gemeente overwegen wij om een nieuwe technologie te gebruiken om personengegevens te verwerken. Moeten wij als gemeente daarbij ingevolge de nieuwe AVG verplicht een PIA uitvoeren en zo ja, hoe moeten wij deze PIA uitvoeren?"

Antwoord in het kort:

Ja, het is mogelijk dat u als gemeente verplicht een zogenaamde 'gegevensbeschermingseffectbeoordeling' moet uitvoeren. Deze moet uitgevoerd worden wanneer de verwerking van persoonsgegevens gepaard gaat met hoge risico's in verband met de rechten en vrijheden van natuurlijke personen. In de praktijk wordt dit ook wel een Data Protection Impact Assessment (DPIA) genoemd.

(Decentrale) overheden moeten zich vanaf 25 mei 2018 volledig aan de bepalingen in de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) houden. De AVG verplicht de verwerkingsverantwoordelijke en/of verwerker van persoonsgegevens om in bepaalde situaties een DPIA uit te voeren. Een DPIA moet worden uitgevoerd om de oorsprong, de aard, het specifieke karakter en de ernst van het risico te evalueren. Zo kunnen passende maatregelen genomen worden om de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) na te leven.

MEER INFORMATIE

- [Privacy](#), Europa decentraal
- [Privacy: de Algemene verordening gegevensbescherming](#), Europa decentraal
- [Richtlijnovereenkomst voor gegevensbeschermingseffectbeoordelingen en bepaling of een verwerking "waarschijnlijk een hoog risico inhoudt" in de zin van Verordening 2016/679](#), Artikel 29-Werkgroep
- [Data Protection Impact Assessment \(DPIA\)](#), Autoriteit persoonsgegevens
- [Procedures van Autoriteit Persoonsgegevens aangepast](#), Europa decentraal
- [Functionaris voor Gegevensbescherming](#), Europa decentraal

Gegevensbeschermingseffectbeoordeling
Lid 1 van artikel 35 AVG stelt wanneer in het algemeen een DPIA moet worden uitgevoerd. Bij de verwerking van persoonsgegevens, en in het bijzonder een waarbij nieuwe technologieën gebruikt worden, en die geleid op de aard, omvang context en doeleinden waarschijnlijk een (hoog) risico inhoudt voor de rechten en vrijheden van natuurlijke personen, moet een DPIA uitgevoerd worden. U moet dan voorafgaand aan de verwerking een inschatting doen van de gevolgen met betrekking tot privacy. Wat is de impact van de verwerking, wat zijn de risico's en is er een aanpak die minder gevolgen heeft voor de privacy van de betrokkenen.

Uit lid 1 blijkt dat een nieuwe technologie voor het verwerken van persoonsgegevens een risico zou kunnen inhouden voor de rechten en vrijheden van natuurlijke personen. Echter, de AVG noemt maar drie voorbeelden van verwerkingen waarbij het uitvoeren van een DPIA verplicht is:

- Wanneer er een grootschalige verwerking van bijzondere categorieën van persoonsgegevens plaats gaat vinden, zoals bedoeld in artikel 9 lid 1 of artikel 10 AVG. Art. 9 lid 1 gaat over de verwerking van bijzondere categorieën van persoonsgegevens en artikel 10 gaat over de verwerking van persoonsgegevens betreffende strafrechtelijke veroordelingen en strafbare feiten. Op deze pagina kunt u meer informatie over bijzondere categorieën van persoonsgegevens vinden.
- Wanneer er een grootschalige verwerking van natuurlijke personen op een vergelijkbare wijze treft (art. 4 lid 4 AVG geeft de definitie van profilering).

"Het is aan een decentrale overheid zelf om te bepalen of de organisatie verplicht is een DPIA uit te voeren. De Europese toezichthouders voor privacy en gegevensbescherming hebben hier richtsnoeren voor opgesteld. Daarbij heeft de Autoriteit Persoonsgegevens in juli 2018 ook een lijst van zeventien verwerkingen opgesteld waarvoor het uitvoeren van een DPIA verplicht is.

Dit is bijvoorbeeld verplicht voor decentrale overheden die in het kader van samenwerkingsverbanden persoonsgegevens delen.

Julliette Frederiks
Juridisch adviseur

Het uitvoeren van een DPIA is momenteel al verplicht bij de ontwikkeling van nieuwe ICT-systemen of de aanleg van grote databestanden door de Rijksoverheid.

Lijst verplichte DPIA Autoriteit Persoonsgegevens

De toezichthoudende autoriteit, in Nederland de Autoriteit Persoonsgegevens, heeft het recht om een lijst op te stellen van het soort verwerkingen waarvoor een DPIA verplicht is. Daarnaast kan de AP ook een lijst opstellen van het soort verwerkingen waarvoor geen DPIA vereist is.

Negen toetsingscriteria

Alle Europese toezichthouders, verenigd in de Artikel 29-Werkgroep, hebben richtsnoeren opgesteld over het bepalen van een hoog risico van een verwerking. Hierin noemen zij negen criteria om te toetsen of er een DPIA moet worden uitgevoerd.

- Beoordelen van mensen op basis van persoonskenmerken
- Geautomatiseerde beslissingen
- Stelselmatige en grootschalige monitoring
- Gevoelige gegevens
- Grootschalige gegevensverwerkingen
- Gekoppelde databases
- Gegevens over kwetsbare personen
- Gebruik van nieuwe technologieën
- Blokkering van een recht, dienst of contract

Wanneer een verwerking aan twee van deze criteria voldoet, moet er waarschijnlijk een DPIA worden uitgevoerd. Ook als de verwerking slechts aan een criteria voldoet kan het risico voor de rechten en vrijheden van de betrokkenen zo hoog zijn, dat er een DPIA uit moet worden gevoerd. Dit kan per verwerking verschillen. Het is altijd aan te raden goed te onderbouwen waarom u er voor kiest geen DPIA uit te voeren, zelfs als uw verwerking slechts aan een van deze criteria voldoet.

Eenzelfde PIA voor vergelijkbare projecten

Wanneer projecten voor het verwerken van persoonsgegevens op elkaar lijken, is het niet nodig om voor elk project een nieuwe DPIA uit te voeren. Eenzelfde DPIA mag gebruikt worden voor verwerkingen die vergelijkbare hoge risico's tot het schenden van de rechten en vrijheden van de verwerker met zich mee brengen.

Wanneer bijvoorbeeld meerdere overheidsinstanties een applicatie- of verwerkingsplatform willen opzetten, of wanneer meerdere overheidsinstanties van plan zijn om een gemeenschappelijke verwerkingsomgeving in te voeren voor bijvoorbeeld één afdeling, dan kan er ook één DPIA uitgevoerd worden.

Verandering bestaande verwerking

Ook voor bestaande verwerkingen kan een DPIA moeten worden uitgevoerd. Dit is het geval wanneer er iets verandert aan het risico van de gegevensverwerking, en de gegevensverwerking vervolgens een hoog risico oplevert voor de rechten en vrijheden van de betrokkenen. Door technologische ontwikkelingen kan bijvoorbeeld een onderdeel van het verwerkingsproces wijzigen. De Autoriteit Persoonsgegevens [raadt hierdoor aan](#) om periodiek een DPIA uit te voeren, bijvoorbeeld elke drie jaar.

Wat moet er in een PIA staan?

Er moet bij elk geval van verwerking apart gekeken worden of en hoe een DPIA moet worden uitgevoerd. De AVG stelt in artikel 35 lid 7 AVG dat een PIA ten minste onderstaande informatie moet bevatten:

- Een systematische beschrijving van de beoogde verwerkingen en de doeleinden;
- Beoordeling van de noodzaak en de evenredigheid;
- Beoordeling van de risico's voor de rechten en vrijheden van betrokkenen;
- Beoogde maatregelen om deze risico's aan te pakken.

Functionaris Gegevensbescherming

Artikel 37 AVG stelt dat overheidsinstanties en overheidsorganen verplicht een Functionaris voor Gegevensbescherming (FG) moeten aanwijzen. U kunt daar meer over lezen op de website van [kenniscentrum Europa decentraal](#). Bij het uitvoeren van een DPIA moet de verwerkingsverantwoordelijke ook advies inwinnen van de FG (art. 35 lid 2).

Hoog risico? Voorafgaande raadpleging AP

De AP moet voorafgaand aan de verwerking geraadpleegd worden, wanneer uit de DPIA blijkt dat de verwerking een hoog risico oplevert wanneer geen maatregelen genomen worden om dit risico in te perken. De verwerkingsverantwoordelijke moet dan onder andere de DPIA toesturen evenals de maatregelen die worden geboden ter bescherming van de rechten en vrijheden van de betrokkene (art. 36 AVG).

Wanneer de verplichting tot het niet uitvoeren van een DPIA niet wordt nageleefd, kan een boete gegeven worden van maximaal €10.000.000,- of 2% van de wereldwijde omzet (art. 83 lid 4 sub a AVG).

Femke Salverda en Julliette Fredriks

SEPTEMBER 2018

MAG EEN (RAAM)OVEREENKOMST STILZWIJGENDE VERLENGD WORDEN?

Vraag:

"Twee contracten van ons waterschap met betrekking tot ICT en informatiesystemen lopen binnenkort af. Kunnen de bestaande contracten met beide bedrijven zomaar worden verlengd? Of moeten we opnieuw een Europese aanbesteding per contract voorschrijven? Het gaat om de volgende twee bestaande contracten:

Contract 1:

Het waterschap heeft enige tijd geleden (na een aanbesteding) een langlopende ICT overeenkomst gesloten met een aanbieder. Deze overeenkomst loopt binnenkort af. In de initiële overeenkomst is vastgelegd dat wanneer de overeenkomst niet wordt opgezegd, deze telkens met een jaar kan worden verlengd. Mag het waterschap de overeenkomst stilzwijgend verlengen zonder een nieuwe aanbesteding te hoeven uitschrijven?

Contract 2

Voor ICT onderhoudsdiensten heeft het waterschap enige tijd geleden een raamovereenkomst afgesloten. Ook deze overeenkomst eindigt binnenkort. Mag het waterschap de raamovereenkomst verlengen?

Antwoord in het kort:

In beginsel is het mogelijk om langdurige overeenkomsten die stilzwijgend kunnen worden verlengd (bijvoorbeeld door middel van opname van een optiebeding of een verlengingsclausule in de overeenkomst) af te sluiten. De mogelijkheid tot verlenging moet dan wel in het oorspronkelijke contract opgenomen zijn en bij de raming van de opdracht moet rekening gehouden worden met de waarde van mogelijke verlengingen.

Specifiek met betrekking tot raamovereenkomsten geldt dat de looptijd in beginsel niet langer mag zijn dan vier jaar, behalve in uitzonderingsgevallen die naar behoren gemotiveerd zijn. Hier moet bij eventuele verlengingsvraagstukken rekening mee worden gehouden.

MEER INFORMATIE

- [Overheidsopdracht](#), Europa decentraal
- [Weselijke wijziging opdracht](#), Europa decentraal
- [Drempelwaarden](#), Europa decentraal
- [Notitie over de nieuwe Europese aanbestedingsrichtlijnen](#), Europa decentraal

Contractvrijheid als uitgangspunt

Ten aanzien van de algemene vraag over de bepaling van de looptijd van contracten geldt dat contractvrijheid het uitgangspunt is: een aanbestedende dienst bepaalt in de regel zelf voor hoe lang hij een contract wenst aan te gaan. Behalve specifiek voor raamovereenkomsten (zie hierover artikel 33 lid 1 [Richtlijn 2014/24](#) en [artikel 2.140](#) lid 3 [Aanbestedingswet 2012](#)), bevatten de aanbestedingsrichtlijnen en de Aanbestedingswet geen specifieke bepaling die stellen dat een contract in het algemeen oorspronkelijk maar voor een beperktere looptijd zou mogen worden aangegaan. Er moet echter wel altijd rekening worden gehouden met het feit dat de eventuele keuze voor eeuwigdurende contracten (stilizwijgende verlening tot in het eindeloze) kan leiden tot het ontbreken van onrechtmatig lang van de markt houden van een bepaalde opdracht. Dit kan onder meer leiden tot een beperking van de concurrentie en dit strookt niet met de doelstellingen van het aanbestedingsrecht. De Europese Commissie heeft over langlopende contracten gezegd dat de duur van een overeenkomst te verantwoord moet zijn met objectieve, economische of strategische argumenten (mededeling van de Europese Commissie "De overheidsopdrachten in de Europese Unie" van 11 maart 1998).

Daarom dient telkens voor ogen gehouden te worden dat op grond van het Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie (VWEU), de markt voor het vrij verkeer van goederen en diensten niet mag worden geblokkeerd (bijv. door bepaalde keuzes ten aanzien van langlopende contracten). Of een dergelijke blokkade het geval zal zijn, hangt onder meer af van de aard van de overeenkomst. Hierbij is relevant wat de terugverdientijd van de investering zal zijn. Dat wil zeggen dat hoe langer de terugverdientijd is, hoe eerder het gerechtvaardigd is de looptijd van het contract enigszins op te laten lopen.

Voorwaarden verlening bestaand contract

Aanbestedende diensten hebben in het algemeen de mogelijkheid om contracten te verlengen.

De mogelijkheid tot verlening moet dan wel in het oorspronkelijke contract opgenomen zijn. Ook moet bij de raming van de initiële opdracht rekening gehouden worden met een mogelijke verlening. Artikel 5 [Richtlijn 2014/24](#) (artikel 2.15 lid 2

[Aanbestedingswet 2012](#)) geeft voorschriften voor de methoden voor de berekening van de geraamde waarde van een opdracht. De berekening van de geraamde waarde van een opdracht moet gebaseerd zijn op het totale bedrag, exclusief btw (omzetbelasting), zoals geraamd door de aanbestedende dienst, met inbegrip van de eventuele opties en eventuele verlengingen van de opdrachten zoals uitdrukkelijk vermeld in de aanbestedingsstukken (lid 1).

Via deze bepaling wordt voorkomen dat een initieel contract, dat qua waarde onder de Europese drempel ligt, vervolgens wordt verlengd en door de oorspronkelijke raming (zonder evt. verlengingen) de Europese aanbestedingsplicht zou kunnen ontduiken en een langdurig contract met een waarde boven de Europese drempel aangegaan wordt. Ook het zonder aanbesteding verlenen van een opdracht die eerder is aanbesteed en waarbij de optie van verlening niet in het initieel contract is opgenomen, kan onrechtmatigheid opleveren. Bijvoorbeeld omdat de oorspronkelijk belangstellenden bij de aanbesteding hebben gereageerd op een opdracht die vermeend een bepaald aantal jaar zou duren. Partijen die identiek hadden langere periode verkregen had kunnen worden door verlening en die zich niet ingeschreven hebben, kunnen nadeel ondervinden van dit feit. Dit betekent contract 1 dat de mogelijkheid tot verlening in het oorspronkelijke contract moet zijn opgenomen.

Voorwaarden verlening raamovereenkomst

Een raamovereenkomst is onder meer bedoeld als raamwerk voor het plaatsen van een stroom aan toekomstige opdrachten. De maximale duur van een raamovereenkomst bedraagt volgens de richtlijn vier jaar (artikel 33 lid 1 Richtlijn 2014/24).

In uitzonderlijke gevallen is het mogelijk om een raamovereenkomst met een langere looptijd te sluiten, mits dit deugdelijk wordt gemotiveerd aan de hand van het voorwerp van de raamovereenkomst (artikel 33 lid 1 Richtlijn 2014/24 en artikel 2.140 lid 3

[Aanbestedingswet 2012](#)). De mogelijke verleningsopties moeten worden meegenomen bij de bepaling van de totale duur van de raamovereenkomst en bij de waardebepaling van de opdracht, conform artikel 5 lid 1 en lid 5 Richtlijn 2014/24. Hoe langer de looptijd van de raamovereenkomst, hoe zwaarder de eisen die aan de motivering worden gesteld zijn. In de motivering zal in ieder geval moeten worden aangegeven waarom de langere looptijd noodzakelijk en proportioneel is in het onderhavige geval. Een looptijd van meer dan vier jaar dient op basis van de concrete omstandigheden van het geval te worden gerechtvaardigd. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat het sluiten van een raamovereenkomst voor onbepaalde tijd volgens de Nederlandse rechter niet is toegestaan (zie gerechtshof Den Bosch 22 maart 2016, [ECLI:GH:SH:2016:1080](#)). In de "Explanatory note" van de Europese Commissie uit 2006 is een toelichting te vinden op de mogelijkheden voor eventuele langere looptijden van raamovereenkomsten dan vier jaar. Raamovereenkomsten mogen een langere looptijd hebben in uitzonderingsgevallen die deugdelijk zijn gemotiveerd. De langere looptijd kan in het bijzonder worden ingegeven door het onderwerp van de raamovereenkomst. Zo kan een langere looptijd worden gerechtvaardigd om eerlijke concurrentie voor het betreffende contract te waarborgen indien de uitvoering daarvan een investering zou vergen met een langere afschrijvingsduur dan vier jaar.

Aangezien de geoorlooftheid van een langere looptijd bij een raamovereenkomst vooraf in de aanbestedingsstukken dient te worden gemotiveerd, kan er niet achteraf herstel worden gepleegd door (alsnog) een rechtvaardiging te geven wanneer deze deugdelijke motivering achterwege is gebleven. Met andere woorden: een looptijd voor een raamovereenkomst die de maximale termijn van vier jaar overschrijdt, kan niet met terugwerkende kracht worden gelegitimeerd.

Dit betekent dat een eventuele langere looptijd van contract 2 in de initiële opdracht moet zijn opgenomen en dit moet goed zijn gemotiveerd. Als dit niet het geval is dan kan de raamovereenkomst niet worden verlengd.

Toepassing bepaling aanvullende leveringen, diensten of werken

Tot slot biedt artikel 72 lid 1 sub b en c van Richtlijn 2014/24 nog de mogelijkheid om een overheidsopdracht zonder nieuwe aanbestedingsprocedure te wijzigen wanneer er sprake is van aanvullende leveringen, diensten of werken. Deze uitzonderingsbepaling dient zeer strikt geïnterpreteerd te worden. De bewijslast voor het voldoen aan de strikte voorwaarden ligt bij de aanbestedende dienst. Gebruik van deze bepaling is in twee situaties mogelijk: Allereerst geeft artikel 72 lid 1 sub b [Richtlijn 2014/24](#) (zie artikel 2.163d leden 1, 3 en 4 [Aanbestedingswet 2012](#)) hiervoor een regeling. Sub b stelt dat een nieuwe aanbestedingsprocedure niet nodig is wanneer het niet mogelijk is om economische of technische redenen de opdrachten aan een andere dienstverlener te gunnen, zoals wanneer de aanvullende goederen of diensten uitwisselbaar of interoperabel moeten zijn met bestaande uitrusting. Dit zou namelijk leiden tot aanzienlijk ongemak of aanzienlijke kostenstijgingen voor de aanbestedende dienst. Evenwel geldt de voorwaarde dat de prijsverhogingen niet hoger mogen zijn dan 50 % van de waarde van de oorspronkelijke opdracht.

Als tweede geeft artikel 72 lid 1 sub c de mogelijkheid van wijziging van een eerder aanbesteedde opdracht of raamovereenkomst zonder nieuwe aanbestedingsprocedure wanneer er wordt voldaan aan drie cumulatieve voorwaarden: – de wijziging is het gevolg van omstandigheden die een zorgvuldige aanbestedende dienst niet kon voorzien; – de wijziging brengt geen verandering in de algemene aard van de opdracht; – de prijsverhogingen mogen niet hoger zijn dan 50 % van de waarde van de oorspronkelijke opdracht.

JUNI 2018

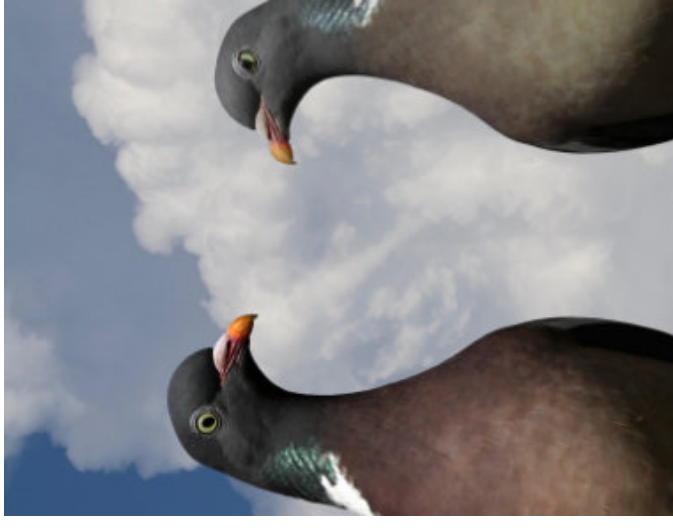
MAG DE GEMEENTE DUIVEN DIE OVERLAST VEROOZAKEN VANGEN EN OM HET LEVEN BRENGEN?

Vraag:

"In onze gemeente kampen wij met een groot duivenprobleem. Wij hebben vastgesteld dat de duivenpopulatie de afgelopen jaren is verdrievoudigd. Ten einde de overlast te verminderen, voelen wij ons helaas genoodzaakt een aantal duiven te vangen en uiteindelijk ook om te brengen. Staat de Europese Vogelrichtlijn, die in Nederland is geïmplementeerd in de Wet natuurbescherming, hieraan mogelijk in de weg of is dit toegestaan?"

Antwoord in het kort:

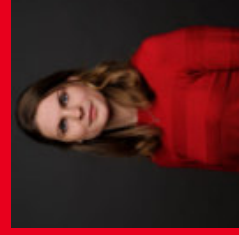
Ja, het is de gemeente toegestaan de overlast veroorzakende stadsduiven te vangen en om het leven te brengen. Deze duiven komen niet in aanmerking voor de bescherming die op grond van de Europese Vogelrichtlijn en de Wet natuurbescherming aan bepaalde diersoorten wordt geboden.

Deze mogelijkheid tot verlenging moet wel in het oorspronkelijke contract zijn opgenomen. En de bij aanvang van het contract gekozen duur van de overeenkomst moet te verantwoorden zijn met objectieve, economische of strategische argumenten. Bovendien moet bij de raming van de opdracht ook rekening zijn gehouden met een mogelijke verlenging. Als aan deze voorwaarden wordt voldaan dan kan de overeenkomst worden verlengd. Indien dit niet het geval is dan dient het waterschap de (verlenging van de) opdracht opnieuw (als zelfstandige opdracht) aan te besteden.

Met betrekking tot verlenging van de raamovereenkomst voor de ICT onderhoudsdiensten (contract 2) is het van belang dat de mogelijkheid tot verlenging vooraf in de aanbestedingsstukken deugdelijk is gemotiveerd. Pas dan is het in uitzonderlijke gevallen mogelijk om de raamovereenkomst te verlengen. In de motivering zal in ieder geval moeten worden aangegeven waarom de langere looptijd noodzakelijk en proportioneel is in het onderhavige geval. Ook moet de optie tot verlenging zijn meegenomen bij de bepaling van de totale duur en de maximale waarde van de raamovereenkomst, conform artikel 5 lid 1 en lid 5 Richtlijn 2014/24. Daarnaast kan het waterschap in uitzonderlijke gevallen wellicht een beroep doen op de mogelijkheid om de opdracht aan te vullen als voldaan wordt aan de voorwaarden, zoals omschreven in artikel 72 lid 1 sub b of c Richtlijn 2014/24. Bijvoorbeeld omdat verandering van aanmer om technische redenen niet mogelijk is, als het tot een aanzienlijke kostenstijging zou leiden of als sprake is van onvoorziene omstandigheden.

Marieke Merkus

Marieke Merkus
juridisch adviseur

Soms is er sprake van externe omstandigheden die aanbestedende diensten niet konden voorzien bij het plaatsen van de opdracht, met name wanneer de uitvoering van de opdracht zich over een langere termijn uitstrekt. Er is dan flexibiliteit nodig om de opdracht zonder nieuwe aanbesteding aan deze omstandigheden aan te kunnen passen.

Bij onvoorziene omstandigheden gaat het om factoren die niet konden worden voorzien ondanks een normaal zorgvuldige voorbereiding van de aanvankelijke gunning door de aanbestedende dienst, rekening houdend met de beschikbare middelen, de aard en de kenmerken van het specifieke project, de goede praktijk op het betrokken gebied en het feit dat er een redelijke verhouding moet zijn tussen de voor de voorbereiding van de gunning uitgetrokken middelen en de verwachte waarde ervan. Dit is echter niet van toepassing in het geval waarin een wijziging van de initiële opdracht leidt tot een verandering van de aard van de gehele aanbesteding. Bijvoorbeeld als werken, leveringen of diensten worden vervangen door iets anders of als het soort aanbesteding wezenlijk wordt veranderd. Dit zou het resultaat kunnen beïnvloeden.

Als het waterschap voldoet aan de voorwaarden voor de mogelijkheden voor aanvullende leveringen of diensten (artikel 72 Richtlijn 2014/24) dan zouden ze voor de verlengingen van contract 1 en/of contract 2 hiervan gebruik kunnen maken. Voor een verdere uitleg over de wezenlijke wijziging verwijzen wij u naar onze **notitie** over de nieuwe Europese aanbestedingsrichtlijnen, pagina 46.

Conclusie

Het waterschap heeft onder bepaalde voorwaarden de mogelijkheid om de langlopende ICT overeenkomst (contract 1) te verlengen.

"Aanbestedende diensten beschikken in sommige gevallen over de mogelijkheid om contracten die eerder werden aanbesteed, te verlengen. De mogelijkheid tot verlenging moet volgens de aanbestedingsregulering dan wel in het oorspronkelijke contract zijn opgenomen. Ook dient bij de raming van de oorspronkelijke opdracht rekening te worden gehouden met een eventuele verlenging.

Langdurige contracten leiden mogelijk tot een beperking van de concurrentie en dit strookt niet met de doelstellingen van het aanbestedingsrecht. De aanbestedingsrichtlijnen kunnen een rem zetten op lange looptijden van contracten. Een verandering in de opdracht kan immers op gespannen voet staan met de Europese aanbestedingsregulering waardoor er niet altijd tussentijds kan worden onderhandeld over de taneven en de aard van de te leveren producten, diensten of werken."

"Gemeenten krijgen steeds vaker te maken met overlast van vogels, waaronder stadsduiven. Al gauw komen dan vragen op die te maken hebben met de Europese Vogelrichtlijn, de oudste natuurbeschermingsrichtlijn van de Europese Unie (1979). Interessant is het onderscheid dat deze richtlijn maakt tussen 'gedomesticeerd' en 'wilde' vogels. Omdat stadsduiven in Nederland als gedomesticeerd worden beschouwd, biedt de richtlijn (helaas voor de stadsduiven) geen bescherming. Dat maakt het optreden tegen overlast gevende stadsduiven in dit geval voor een gemeente makkelijker. Voor andere soorten vogels kan dit echter anders zijn. Daarom dient telkens te worden nagegaan of de Vogelrichtlijn wel of geen bescherming biedt. Europa decentraal helpt gemeenten om dit na te gaan.

Pauline A. Campo
juridisch adviseur

Doel van de Europese Vogelrichtlijn

Het overkoepelende doel van de Europese Vogelrichtlijn is om alle natuurlijk in het wild levende vogelsoorten (en hun eieren, nesten en leefgebieden) op het Europese grondgebied te beschermen (art. 1 Vogelrichtlijn). Zoals in de vraag van de

gemeente reeds wordt aangehaald, heeft Nederland de Europese Vogelrichtlijn uitgewerkt in de Wet natuurbescherming die per 1 januari 2017 geldt. De Wet natuurbescherming vervangt onder andere de Flora- en Faunawet, waarin de Vogelrichtlijn voorheen was geïmplementeerd.

In beginsel: verbod tot het doden van vogels

Om het doel van artikel 1 van de Vogelrichtlijn te bereiken, bepaalt deze richtlijn in artikel 5 dat de nodige maatregelen moeten worden genomen om de bescherming van 'alle natuurlijk in het wild levende vogelsoorten' te waarborgen. In deze maatregelen moet onder andere een verbod zijn opgenomen om opzettelijk deze vogels om het leven te brengen of te vangen (artikel 5, lid 1 sub a Vogelrichtlijn).

Wet Natuurbescherming

Zoals hierboven uiteengezet, heeft Nederland de Vogelrichtlijn geïmplementeerd in de Wet natuurbescherming. Onder het beschermingsregime vallen de Europees beschermde soorten als bedoeld in artikel 3.1. van de Wet natuurbescherming. Het uitgangspunt van deze wet is dat geen schade mag worden toegebracht aan beschermde dieren, tenzij dit uitdrukkelijk is toegestaan.

Beschermde vogels

Overeenkomstig de Vogelrichtlijn zijn alle in Nederland van nature in het wild voorkomende Europese inheemse vogels beschermd, met uitzondering van gedomesticeerde individuen van de grauwe gans, de Europese kanarie, de rotsduif en de wilde eend.

Zijn stadsduiven gedomesticeerde vogels?

In 2006 heeft de voorzieningenrechter van de Rechtbank Groningen bepaald dat stadsduiven moeten worden aangemerkt als gedomesticeerde dieren.

De voorzieningenrechter redeneerde – kort gezegd – dat reeds kan worden aangenomen dat stadsduiven gedomesticeerde dieren en geen in het wild levende vogelsoort zijn omdat deze duiven moeten worden bijgevoerd.

Richtlijnconform Interpretatie

Hoewel de Vogelrichtlijn is geïmplementeerd in de Wet natuurbescherming, moeten de relevante bepalingen van deze wet, ook na implementatie bijvind worden uitgelegd en toegepast in het licht van de bedoelingen van de Vogelrichtlijn. De Raad van State heeft in 2009 in een uitspraak geconcludeerd dat, 'uit het feit dat ingevolge artikel 7, tweede lid, van de Vogelrichtlijn in samenhang met bijlage II/1 op de Columbia livia (rotsduif) mag worden gejaagd, kan worden afgeleid dat ook op de gedomesticeerde variant (Columbia livia forma domestica) mag worden gejaagd en dat Europeesrechtelijk geen beletsel bestaat voor nationaalrechtelijke regelgeving met betrekking tot de bejaging van de Columbia livia'.

Concluderend

De Europese en nationale wet- en regelgeving op het gebied van vogelbescherming staan er niet aan in de weg dat de gemeente de overlast veroorzakende stadsduiven dus vangt en uiteindelijk ook ombrengt.

Pauline A'Campo

MEER INFORMATIE

- [Europees recht en beleid](#)
- [decentraal, Europa](#)
- [Milieu en klimaat, Europa](#)
- [decentraal](#)
- [Vogelrichtlijn, Vogelbescherming Nederland](#)

JANUARI 2018

WANNEER KAN DE ONDERHANDELINGSPROCEDURE ZONDER VOORAFGAANDE BEKENDMAKING WORDEN TOEGEPAST?

Vraag:

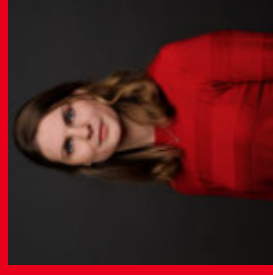
"Onze provincie heeft een Europese openbare aanbestedingsprocedure geopend, maar de inschrijvende partijen voldoen niet aan de gestelde (overigens proportionele) selectie-eisen. Kan de provincie (aanbestedende dienst) er nu voor kiezen om de aanbesteding te vervolgen middels een onderhandelingsprocedure zonder voorafgaande bekendmaking?"

Antwoord in het kort:

Artikel 32 lid 2 sub a van richtlijn 2014/24 maakt het mogelijk een onderhandelingsprocedure zonder voorafgaande bekendmaking te volgen, als in het kader van een openbare of niet-openbare procedure geen (geschikte) inschrijvingen of geen (geschikte) verzoeken tot deelname zijn ingediend. Een voorwaarde voor toepassing van deze uitzonderingsgrond is dat de oorspronkelijke voorwaarden van de opdracht in de daarop volgende onderhandelingsprocedure niet wezenlijk worden gewijzigd. De onderhandelingsprocedure betreft een restrictieve uitzonderingsprocedure. De omstandigheden waaronder deze procedure kan worden toegepast, moeten dan ook strikt worden getoetst aan de voorwaarden gesteld in artikel 32.

"De onderhandelingsprocedure zonder voorafgaande bekendmaking moet worden beschouwd als een uitzondering op het aanbestedingsrechtelijke beginsel dat aan de gunning van een overheidsopdracht een oproep tot mededinging vooraf moet gaan. Voor de toepassing van deze soepelere procedure gelden derhalve strikte voorwaarden. Zo kan de onderhandelingsprocedure worden gebruikt indien in het kader van een eerdere openbare of niet-openbare aanbestedingsprocedure geen (geschikte) inschrijvingen of geen (geschikte) verzoeken tot deelname zijn ingediend, mits de oorspronkelijke voorwaarden van de opdracht in de onderhandelingsprocedure niet wezenlijk worden gewijzigd."

Mariëke Merkus
juridisch adviseur

Toepassing onderhandelingsprocedure

zonder bekendmaking

Op grond van artikel 32 richtlijn 2014/24 kan de onderhandelingsprocedure zonder voorafgaande bekendmaking uitsluitend worden toegepast onder bepaalde, limitatief opgesomde omstandigheden. Dit is bijvoorbeeld het geval als in een eerder opgestarte (Europese) openbare procedure geen (geschikte) verzoeken tot deelneming of in een niet-openbare procedure geen (geschikte) inschrijvingen zijn ontvangen. In deze situaties geldt evenwel het voorbehoud dat de voorwaarden van de oorspronkelijke opdracht niet wezenlijk gewijzigd mogen worden als men zou willen doorgaan met de onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking (artikel 32 lid 2 sub a richtlijn 2014/24).

De onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking is een gunningsprocedure met een beperkte graad van mededinging. Er vindt immers, zoals de naam al doet vermoeden, geen bekendmaking plaats. Slechts een aantal deelnemers zullen uitgenodigd worden om een offerte in te dienen. Deze beperktere mededinging is meteen ook de reden waarom deze procedure slechts in bepaalde toepassingsgevallen mag worden gebruikt. Uit de jurisprudentie van het Europese Hof van Justitie blijkt dat een aanbestedende dienst de uitzonderingen die een onderhandelingsprocedure rechtvaardigen, restrictief moet interpreteren en motiveren (zie bijvoorbeeld zaak [C-250/07](#)).

Verschil ongeschikte verzoeken tot deelname of ongeschikte of anderszins ongediende inschrijvingen

Voor de toepassing van een onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking dient er, zoals gezegd, sprake te zijn van geen, dan wel ongeschikte, verzoeken tot deelname of inschrijvingen. Een verzoek tot deelname wordt volgens richtlijn 2014/24 niet geschikt geacht indien de betrokken onderneming overeenkomstig artikel 57 moet of kan worden uitgesloten of niet aan de door de aanbestedende dienst overeenkomstig artikel 58 bepaalde selectiecriteria voldoet.

Een inschrijving wordt ongeschikt bevonden wanneer zij niet relevant is voor de opdracht, omdat zij, zonder ingrijpende wijzigingen, kennelijk niet voorziet in de in de aanbestedingsstukken omschreven behoeften en eisen van de aanbestedende dienst (artikel 32 lid 2 sub a richtlijn 2014/24).

Daarentegen kunnen de mededingingsprocedure met onderhandeling (artikel 29 richtlijn 2014/24) of de concurrentiegerichte dialoog (artikel 30) worden toegepast in het geval de inschrijvingen als onregelmatig of aanvaardbaar moeten worden bestempeld op grond van artikel 26 lid 4 sub b van richtlijn 2014/24. Inschrijvingen worden onregelmatig geacht indien de inschrijvingen niet voldoen aan de vereisten in de aanbestedingsstukken, te laat zijn binnengekomen of door de aanbestedende dienst als abnormaal laag zijn beoordeeld. Ook zijn inschrijvingen waarbij aantoonbaar sprake is van ongeoorloofde afspraken of corruptie onregelmatig. Inschrijvingen van inschrijvers die niet over de vereiste kwalificaties beschikken en inschrijvingen waarvan de prijs het door de aanbestedende dienst begrote bedrag overschrijft, worden als onaanvaardbaar beschouwd.

Nu er in de door de provincie beschreven situatie sprake is van het geval dat door geen van de partijen aan de selectie-eisen wordt voldaan, is de situatie dat er na een eerder gehouden Europese openbare procedure geen geschikte verzoeken tot deelname zijn ingediend als bedoeld in artikel 32 lid 2 sub a aan de orde. Om te concluderen of de provincie kan overgaan tot de onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking moet dan nog aan de tweede voorwaarde (geen sprake van wezenlijke wijziging van de oorspronkelijke voorwaarden van de opdracht) worden getoetst.

Wezenlijke wijziging

Bij toepassing van de onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking die volgt op een eerdere Europese openbare aanbesteding waarbij geen geschikte inschrijvingen of ongeschikte verzoeken tot deelname zijn ingediend, mogen volgens artikel 32 de oorspronkelijke voorwaarden van de opdracht door de aanbestedende dienst niet wezenlijk worden gewijzigd.

Van een wezenlijke wijziging is sprake wanneer de aldus gewijzigde opdracht een andere kring van potentiële geïnteresseerden zou betreffen de verzoeken tot deelname/inschrijvingen die in de oorspronkelijke procedure werden ingediend geschikt zouden zijn geacht. Of er een wezenlijke wijziging aan de orde is, kan worden bepaald aan de hand van de criteria uit het Presstext-arrest (zaak [C-454/06](#)) die zijn gecodificeerd in artikel 72 van richtlijn 2014/24. Zie voor meer informatie over het leerstuk van de wezenlijke wijziging ook pagina 45 e.v. van onze [Notitie inzake de nieuwe Europese aanbestedingsrichtlijnen](#).

Wijziging selectiecriteria

Op het moment dat de aanbestedingsprocedure door de provincie zou worden vervolgd met de onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking met de in eerste instantie geïnteresseerde partijen die niet aan de selectiecriteria voldoen, is de kans groot dat in de vervolgsprocedure de selectiecriteria gewijzigd zullen moeten worden door de provincie om deze partijen wel te laten voldoen. Wanneer de selectiecriteria gewijzigd worden, kan er sprake zijn van een wezenlijke wijziging van de (oorspronkelijke voorwaarden van de) opdracht. Het is immers goed denkbaar dat potentiële geïnteresseerden die zich in eerste instantie niet hebben aangemeld omdat zij meenden oorspronkelijk gestelde selectie-eisen, na de wijziging van de selectiecriteria wel een offerte willen indienen. Door wijziging van de selectiecriteria wordt niet langer voldaan aan de voorwaarde uit artikel 32 lid 2 sub a om geleitimeerd over te mogen gaan tot de onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking. Daarnaast kan een wijziging van de selectiecriteria door de aanbestedende dienst een wezenlijke wijziging van de (uiteindelijk) opdracht in de zin van artikel 72 richtlijn 2014/24 opleveren.

Reden voor het niet voldoen aan eisen

Het is van belang om de reden waarom niet wordt voldaan aan de selectiecriteria in ogenschouw te nemen. In deze casus wordt aangegeven dat de gestelde selectiecriteria niet als disproportioneel kunnen worden bestempeld.

Ligt de reden voor het niet voldoen aan de selectiecriteria dan bijvoorbeeld aan het feit dat niet aan de eisen worden voldaan vanwege de aard van de opdracht of is er geen interesse voor de opdracht vanwege de concrete marktsituatie? In dergelijke gevallen is er mogelijk in een vervolgsprocedure toch een wijziging van de selectie-eisen vereist om alsnog de markt 'aan te kunnen boren' voor deze specifieke opdracht. Een dergelijke wijziging zou kunnen leiden tot overtreding van de voorwaarde uit artikel 32 lid 2 sub a dat er voor het voeren van een vervolgsprocedure van onderhandeling zonder bekendmaking geen sprake mag zijn van een wezenlijke wijziging van de oorspronkelijke voorwaarden.

Conclusie

Indien er na een eerder gevoerde Europese openbare of niet-openbare procedure geen of geen geschikte inschrijvingen zijn ontvangen of geen (geschikte) verzoeken tot deelname zijn ingediend, bestaat de mogelijkheid voor de provincie om over te gaan op de onderhandelingsprocedure zonder voorafgaande bekendmaking, mits de oorspronkelijke voorwaarden van de opdracht niet wezenlijk worden gewijzigd. Wanneer er bij de provincie twijfel over bestaat of er wel aan de voorwaarden voor het toepassen van een onderhandelingsprocedure zonder voorafgaande bekendmaking uit artikel 32 van richtlijn 2014/24 wordt voldaan, is een heraanbesteding onder formulering van nieuwe selectie-eisen (en dus het in de markt zetten van een nieuwe opdracht via een bijpassende aanbestedingsprocedure) wellicht de meest veilige benadering.

Marieke Merkus

MEER INFORMATIE

- [Aanbesteden](#), Europa decentraal
- [Aanbestedingsprocedures](#), Europa decentraal
- [Onderhandelingsprocedure](#) zonder bekendmaking, Europa decentraal
- [Selectiecriteria](#), Europa decentraal
- [Wezenlijke wijziging](#), Europa decentraal

UITGELICHT

DATAOPSLAG IN HET VERENIGD KONINKRIJK, HOE ZIT DAT MET DE AVG NA DE BREXIT?

22

Vraag:

Onze gemeente heeft delen van haar administratie, waarin ook persoonsgegevens zijn verwerkt, ondergebracht bij een databedrijf dat is gevestigd in het VK. Het databedrijf geeft aan dat het per 25 mei 2018 zal voldoen aan de voorwaarden van de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). Ook heeft het bedrijf de intentie om aan de AVG te blijven te voldoen na 29 maart 2019, de waarschijnlijke Brexit-datum. Kan de gemeente er vanuit blijven gaan dat het verwerken van persoonsgegevens bij het databedrijf in het VK 'AVG-proof' zal blijven ondanks de Brexit?

Antwoord in het kort:

Nee, de gemeente kan hier niet zonder meer vanuit gaan. Het is waarschijnlijk dat het VK na de Brexit het Europese Hof van Justitie niet aanvaardt. Dit betekent dat het VK wordt gezien als derde land binnen het wettelijke kader van de AVG. Persoonsgegevens mogen dan alleen geoorloofd worden verwerkt in het VK, mits de Europese Commissie (EC) een zogenaamde adequaatheidsbeslissing neemt of dat de verwerker in het VK toeziet op passende waarborgen.

“Bij een zogenaamde no-deal Brexit zal dataopslag en de verwerking van persoonsgegevens onder een strengere regime van de Algemene Verordening Gegevensbescherming vallen (de AVG). Het is daarom raadzaam dat decentrale overheden rekening houden met dit no-deal scenario. Decentrale overheden kunnen dit bijvoorbeeld doen door in kaart te brengen of persoonsgegevens door de organisatie worden opgeslagen in het VK. Wanneer dit het geval is kan de organisatie een plan maken om te blijven voldoen aan de AVG bij een no-deal Brexit.”

Verwerking van persoonsgegevens buiten Nederland, maar binnen de EU

Vanaf 25 mei 2018 dienen onder andere decentrale overheden **de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG)** toe te passen. De AVG is sinds 2016 in werking en vervangt de Europese richtlijn bescherming persoonsgegevens (85/46/EG). In de AVG staan persoonsgegevens en de verwerking daarvan centraal. De verwerking van gegevens die geen persoonsgegevens zijn valt dus buiten de reikwijdte van de AVG. **Verwerking** in de context van de AVG is een breed begrip. Onder andere het opslaan van persoonsgegevens wordt als een verwerking gezien. Wanneer de gemeente in haar administratie persoonsgegevens opslaat zal zij dus moeten voldoen aan de verplichtingen die uit de AVG volgen.

Territoriale werking AVG

De AVG heeft een territoriaal toepassingsgebied (art. 3 AVG), wat betekent dat de verordening van toepassing is op de verwerking van persoonsgegevens in het kader van activiteiten van een vestiging van een verwerkingsverantwoordelijke of verwerker in de gehele EU. De Europese wetgever heeft gekozen voor een verordening, zodat de afgesproken regels rechtstreeks toepasbaar zijn in alle EU-lidstaten. Dit betekent ook dat de regels voor de bescherming van persoonsgegevens gelijkgetrokken zijn tussen de lidstaten van de EU. Wel kunnen er verschillen zijn tussen lidstaten door de nadere invulling van lidstaten op specifieke onderdelen van de AVG die niet door de verordening zijn ingevuld. Deze nadere invulling wordt geregeld aan de hand van **AVG-uitvoeringswetten** die wel per lidstaat kunnen verschillen.

Wanneer de persoonsgegevens uit de administratie van de gemeente worden verwerkt in een andere EU-lidstaat zal ook moeten worden voldaan aan de voorwaarden van de AVG om geoorloofd deze persoonsgegevens te verwerken. Zolang het VK nog een lidstaat van de EU is, wat het geval is wanneer de AVG van toepassing is op 25 mei 2018, is het geoorloofd dat de persoonsgegevens in het VK worden

verwerkt mits wordt voldaan aan de voorwaarden van de AVG. Meer informatie over wanneer een verwerking van persoonsgegevens rechtmatig is volgens de AVG leest u op [deze webpagina](#).

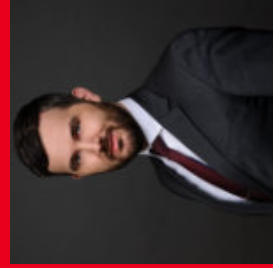
Het vertrek van het VK uit de EU

Op 29 maart 2017 heeft het Verenigd Koninkrijk (VK) officieel aan de Europese Raad laten weten dat zij de EU gaat verlaten. De **procedure** van uittrekking uit de EU is vastgelegd in **art. 50 VEU**. Daarin is bepaald dat het VK en de EU twee jaar de tijd hebben om tot een **uittredingsovereenkomst** te komen, voordat de Europese Verdragen officieel niet meer van toepassing zijn op het VK. Dit houdt in dat de onderhandelingen over het vertrek moeten zijn afgerond voor 29 maart 2019 en dat vanaf die datum het VK geen EU-lidstaat meer is. Het is dus zeer waarschijnlijk dat het VK vanaf 29 maart 2019 een zogeheten 'derde land' (niet-lidstaat) is, wat gevolgen zal hebben voor de toepassing en geldigheid van het EU-recht in allerlei kwesties waarbij het VK betrokken is.

Het is van belang te benadrukken dat de uitkomst van de onderhandelingen ten aanzien van het vertrek van het VK nog niet zeker is. Ook staat de waarschijnlijke uittredingsdatum van 29 maart 2019 niet per definitie vast. Zo kan de Europese Raad, op basis van art. 50 lid 3 VEU, de uittredingstermijn van twee jaar eventueel verlengen. De verlenging moet dan wel met eenparigheid van stemmen door de Europese Raad worden besloten. Ook moet het VK hier uiteraard mee instemmen.

De AVG en het VK na Brexit: mogelijke scenario's

Doordat het VK waarschijnlijk op 29 maart 2019 uit de EU zal treden en daarmee een 'derde land' wordt, zal vanaf dat moment de Europese wet- en regelgeving niet meer van toepassing zijn in het VK. Dit is niet het geval wanneer het VK met de EU afspraken zou maken over een transitieperiode of een toekomstige relatie waarbij het VK de rechtsmacht van het Europese Hof van Justitie (hierna: het Hof) aanvaardt.

David Schutrups
adviseur

Hieronder worden enkele theoretische scenario's van de Brexit en mogelijke implicaties met betrekking tot de AVG besproken.

1. *Het VK is geen EU-lidstaat maar aanvaardt rechtsmacht van het Hof van Justitie*

Wanneer het VK afspraken zou maken met de EU over een transitieperiode of toekomstige relatie waarbij het VK het EU-recht blijft toepassen en de bevoegdheid van het Hof accepteert zou dit betekenen dat de AVG nog van toepassing is binnen het VK zonder dat het VK formeel deel uitmaakt van de EU. Over een dergelijke situatie stelt de AVG dan ook dat "Deze verordening is van toepassing op de verwerking van persoonsgegevens door een verwerkingsverantwoordelijke die niet in de Unie is gevestigd, maar op een plaats waar krachtens het internationaal publiekrecht het lidstatelijke recht van toepassing is" (art. 3 lid 3 AVG). Dit is bijvoorbeeld nu al het geval bij landen die deel uitmaken van de Europese Economische Ruimte (EER), namelijk Noordwegen, IJsland en Liechtenstein. Dit zou kunnen betekenen, dat in het geval van bovenstaand scenario, de gemeentelijke persoonsgegevens geoorloofd verwerkt mogen worden in het VK, mits wordt voldaan aan de voorwaarden die volgen uit de AVG.

2. *Het VK is geen EU-lidstaat en aanvaardt niet de rechtsmacht van het Hof van Justitie*

Wanneer het VK uit de EU treedt en er niet wordt afgesproken dat het VK de rechtsmacht van het Hof aanvaardt dan zal toch de AVG van toepassing zijn wanneer in het VK persoonsgegevens worden verwerkt van een verwerkingsverantwoordelijke die gevestigd is in de EU. Dit blijkt uit artikel 3 lid 1 AVG: "Deze verordening is van toepassing op de verwerking van persoonsgegevens in het kader van de activiteiten van een vestiging van een verwerkingsverantwoordelijke (...) ongeacht of de verwerking in de Unie al dan niet plaatsvindt". Dit betekent dat in het geval van het bovenstaande scenario, de gemeente er rekening mee moet houden dat de AVG van toepassing blijft als de persoonsgegevens worden verwerkt in het VK. Daarnaast moet rekening worden gehouden met een apart

kader in de AVG dat extra bepalingen neerlegt ten aanzien van de verwerking van persoonsgegevens buiten de EU.

Hoofdstuk vijf van de AVG stelt dat de doorgifte van persoonsgegevens aan derde landen, dus landen buiten de EU, alleen is toegestaan als is voldaan aan de nadere voorwaarden uit hoofdstuk vijf (art. 44 AVG). Elke doorgifte en verwerking van persoonsgegevens in derde landen wordt eveneens gezien als een verwerking in de zin van de AVG. Ook hierbij zal moeten worden voldaan aan de voorwaarden uit de AVG. De bepalingen in hoofdstuk vijf van de AVG schetsen twee mogelijkheden waarbij het toegestaan is om persoonsgegevens in derde landen, wat het VK waarschijnlijk in de toekomst zal zijn, te verwerken.

a) Doorgiften op basis van adequaathheidsbeslissingen

Doorgifte van persoonsgegevens aan een derde land is toegestaan wanneer de Commissie heeft besloten dat het betreffende derde land, of één of meerdere sectoren van dat land, een passend beschermingsniveau van de verwerking van persoonsgegevens waarborgt (art. 45 AVG). In dergelijke gevallen is er geen specifieke toestemming nodig voor de doorgifte. Tot dusver heeft de Commissie voor twaalf landen een adequaathheidsbeslissing genomen. Bij de beoordeling of een derde land een voldoende beschermingsniveau waarborgt, kijkt de Commissie onder andere naar rechtsstatelijkheid, de effectiviteit van onafhankelijke toezichthoudende autoriteiten die toezien op de naleving van gegevensbeschermingsregels en de internationale toezeggingen die het land heeft gedaan ten aanzien van de bescherming van persoonsgegevens.

Omdat de AVG voorafgaand aan de Brexit al wel van kracht is, is het niet onwaarschijnlijk dat het VK na de Brexit een zekere mate van bescherming van persoonsgegevens kan waarborgen. Dit betekent echter niet dat de Commissie na de Brexit automatisch een adequaathheidsbeslissing zal nemen. Ook voor het VK zal de Europese Commissie aan de hand van artikel 45 AVG moeten beoordelen of

het VK voldoende waarborgen heeft ten aanzien van de blijvende bescherming van persoonsgegevens. Aan de hand van deze beoordeling zal de Commissie wel of niet een adequaathheidsbeslissing nemen. De Commissie heeft recent laten weten dat zolang er geen adequaathheidsbeslissing is genomen na de Brexit, de doorgifte naar en verwerking van persoonsgegevens in het VK alleen is toegestaan wanneer er aanvullende waarborgen worden genomen. Wanneer een dergelijke adequaathheidsbeslissing wél is genomen dan mogen de gemeentelijke persoonsgegevens geoorloofd worden verwerkt in het VK na de Brexit, mits wordt voldaan aan de bepalingen van de AVG die ook voor een verwerker binnen de EU zouden gelden.

B) Doorgiften op basis van passende waarborgen

Wanneer voor een derde land geen adequaathheidsbeslissing is genomen door de Commissie dan is doorgifte van persoonsgegevens naar dat land alleen toegestaan wanneer passende waarborgen worden getroffen door de verwerker om een voldoende beschermingsniveau van persoonsgegevens te verzekeren. Daarnaast moeten de betrokkenen, waarvan de persoonsgegevens worden verwerkt, over afdwingbare rechten en doeltreffende rechtsmiddelen beschikken (art. 46 AVG). Dergelijke waarborgen kunnen de vorm hebben van:

- standaardcontractbepalingen inzake gegevensbescherming die zijn vastgesteld door de Europese Commissie of Autoriteit Persoonsgegevens. De Commissie heeft reeds drie standaardcontractbepalingen vastgesteld (art. 46 lid 2 sub c en d AVG);
- goedgekeurde gedragscodes of goedgekeurde certificeringsmechanismen gecombineerd met bindende en afdwingbare toezeggingen van de verwerkingsverantwoordelijke of de verwerker in het derde land om de passende waarborgen toe te passen (art. 46 lid 2 sub e en f AVG);

- een juridisch bindend en afdwingbaar instrument tussen overheidsinstaties of

-organen, zoals een overeenkomst of verdrag (art. 46 lid 2 sub a AVG);

- bindende bedrijfsvoorschriften die afdwingbare rechten toekennen aan betrokkenen waarvan persoonsgegevens worden verwerkt en gelden voor leden van een concern of groep ondernemingen die een gezamenlijke economische activiteit verrichten. Deze bedrijfsvoorschriften moeten wel zijn goedgekeurd door een bevoegde toezichthouder in de EU, zoals bijvoorbeeld de Autoriteit Persoonsgegevens (art. 47 AVG).

Zolang de eerder genoemde adequaathheidsbeslissing niet is genomen door de Commissie mogen de gemeentelijke persoonsgegevens niet-geoorloofd worden verwerkt in het VK na de Brexit, tenzij passende waarborgen worden getroffen door de verwerker in het VK.

C) Uitzonderingen

Wanneer het niet mogelijk is om met de verwerker in het derde land passende waarborgen te treffen dan zijn er in specifieke omstandigheden enkele uitzonderingen waardoor verwerking van persoonsgegevens in een derde land alsnog geoorloofd is (art. 49 AVG). Het gaat dan om situaties waarbij bijvoorbeeld de betrokkene uitdrukkelijk met de voorgestelde doorgifte naar het derde land heeft ingestemd of wanneer doorgifte noodzakelijk is wegens gewichtige redenen van algemeen belang. Alle geoorloofde uitzonderingen zijn opgesteld in art. 49 AVG. Wanneer hier sprake van is, dan is het voor de gemeente niet noodzakelijk om met de verwerker in het VK passende waarborgen te treffen wanneer er geen adequaathheidsbeslissing is genomen na de Brexit. Wel is het vereist dat de gemeente de Autoriteit Persoonsgegevens informeert over wanneer gebruik wordt gemaakt van een dergelijke uitzondering (art. 49 lid 2 AVG).

David Schutrups

MEER INFORMATIE

- [Privacy, de Algemene verordening](#)
- [gegevensbescherming, kenniscentrum Europa decentraal](#)
- [Verwerken van persoonsgegevens, kenniscentrum Europa decentraal](#)
- [Brexit-loket voor decentrale overheden, kenniscentrum Europa decentraal](#)
- [Adequaatheidsbeslissingen, Europese Commissie](#)
- [Notice to stakeholders: withdrawal of the United Kingdom and EU rules in the field of data protection, Europese Commissie](#)
- [standaardcontractbepalingen inzake gegevensbescherming, Europese Commissie](#)

Brexit Impact Scan voor decentrale overheden

Ook gemeenten, provincies en waterschappen in Nederland zullen gevolgen ondervinden van de Brexit. De Brexit Impact Scan voor decentrale overheden biedt decentrale overheden inzicht op dit gebied. Vul de impactscan in en krijg informatie over de mogelijke impact van de Brexit op het gebied van interne bedrijfsvoering, burgers, regionale en lokale economie en internationale samenwerking.

OVERZICHT PRAKTIJKVRAGEN 2018

Hieronder vindt u een overzicht van alle 46 praktijkvragen per onderwerp.

Aanbesteden

- Wanneer kan de onderhandelingsprocedure zonder voorafgaande bekendmaking worden toegepast? *19 januari*
- Moet de aanschaf van kunstwerken worden aanbesteed? *30 januari*
- Welke minimumtermijnen gelden er voor de Europese niet-openbare aanbestedingsprocedure? *5 juni*
- Mag een (raam)overeenkomst stilzwingend verlengd worden? *4 september*
- Moeten de wegingsfactoren van de subgunningscriteria bij een aanbesteding altijd vooraf worden bekendgemaakt? *26 november*

Informatienaatschappij

- Kan het publiceren van een bedrijfsnaam in strijd zijn met de AVG? *19 februari*
- (Hoe) moeten wij als gemeente de DPIA uitvoeren? *5 maart*
- Hoe zorgen gemeenten ervoor dat de verwerking van persoonsgegevens door boa's privacyproof is? *17 april*
- Privacy: Is zorgvuldig omgaan met persoonsgegevens voldoende? *1 mei*
- Met welke partijen moet een gemeente die deelneemt in een gemeenschappelijke regeling een verkerovereenkomst sluiten? *15 mei*
- Is een decentrale overheid aansprakelijk voor de verwerking van persoonsgegevens op haar Facebookpagina? *24 september*

Staatssteun

- Te koop: niet-marktconforme grond (deel II) *5 februari*
- Is een compensatie voor het verplaatsen van een landbouwbedrijf staatssteun? *8 mei*
- Welke verplichtingen rusten er op onze gemeente wanneer we bij het verlenen van staatssteun gebruik willen maken van een vrijstellingsverordening? *2 oktober*
- Kan een gemeente een lokale breedbandleverancier op een 'staatssteunproof' manier ondersteunen? *30 oktober*
- Kunnen we op basis van de de-minimisverordening een lening verstrekken die de de-minimisdrempel ver overstijgt? *19 november*

Diensten van algemeen belang

- Kan dierenopvang aangemerkt worden als dienst van algemeen economisch belang (DAEB)? *16 februari*
- Wanneer moet onze gemeente rapporteren voor de DAEB-rapportage en wat houdt die rapportage in? *12 maart*
- Kan een onderneming worden belast met het uitvoeren van een DAEB wanneer andere marktpartijen al soortgelijke diensten verrichten? *18 mei*
- Kan een provincie woningcorporaties steunen voor de aansluiting van sociale huurwoningen op het lokale warmtenet? *6 november*

Duurzaamheid, milieu en klimaat

- Kan een onderwijsinstelling verplicht zijn een energie-audit uit te voeren? *26 maart*
- Mag de gemeente duiven die overlast veroorzaken vangen en om het leven brengen? *26 juni*
- Wat betekent de gewijzigde Kaderrichtlijn Afvalstoffen voor ons gemeentelijke afvalbeheer? *23 oktober*
- Aan wat voor energiezuinigheidsvereisten moeten nieuwe overheidsgebouwen voldoen door de invoering van de BENG-normen? *10 december*

Europees mededingingsrecht

- Is het mogelijk om als gemeente een sportaccommodatie te exploiteren zonder in strijd te zijn met de Wet Markt en Overheid? *22 januari*
- Kan een gemeente die snippergroen verkoopt te maken krijgen met de Wet Markt en Overheid? *3 juli*
- Moet het post- en reprocentrum van de gemeente zich aan de Wet Markt & Overheid houden? *13 november*

Europees recht en beleid algemeen

- Wat wordt er bedoeld met 'subsidiariteit' en 'evenredigheid' binnen het EU-wetgevingsproces? *29 januari*
- Hoe steekt de procedure voor de totstandkoming van Europese wetgeving in elkaar? *19 juni*
- Is een gemeente verplicht om niet-Nederlanders die onderdaan zijn van een andere EU-lidstaat in te lichten over hun stemrecht en registratieplicht voor de Europese verkiezingen in 2019? *17 december*

Werkgelegenheid en sociaal beleid

- Heeft het voorstel tot wijziging van de Jeugdwet en de Wmo 2015 een relatie met de uitvoering van Europeesrechtelijke verplichtingen door gemeenten? *26 februari*
- Hoe kan het social return beleid van gemeenten in overeenstemming met de privacyregels worden uitgevoerd? *29 mei*
- Met welke Europese verplichtingen moeten decentrale overheden rekening houden bij de inzet van uitzendkrachten? *9 oktober*

Dienstenrichtlijn/Vrij verkeer

- Zijn de vrij verkeersregels van toepassing op een zuiver interne situatie? *11 april*
- Is de Dienstenrichtlijn van toepassing op detailhandel in supermarkten? *12 juni*

Grensoverschrijdende samenwerking

- Mogen niet-EU-studenten zich in onze gemeente vestigen, terwijl ze in een naburige lidstaat studeren? *3 april*
- Heeft de nieuwe detacheringsrichtlijn ook gevolgen voor decentrale overheden? *10 juli*

Cultuur, onderwijs en jeugd

- Onderwijs zonder grenzen. Wat staat gemeenten te wachten in 2025? *12 februari*
- Wat kunnen gemeenten doen met het Europese jeugdbeleid? *18 september*

Regionaal beleid en structuurfondsen

- Hoe worden EU-doelstellingen voor duurzame stedelijke ontwikkeling vertaald naar de fondsprogramma's of initiatieven? *5 maart*
- Wat houden de voorgestelde wijzigingen van het EU-landbouwbeleid in voor onze provincie? *16 oktober*

Brexit

- Dataopslag in het Verenigd Koninkrijk, hoe zit dat met de AVG na de Brexit? *19 maart*
- Hoe kan de gemeente het beste omgaan met Britten die in de aanloop naar Brexit het Nederlanderschap aanvragen? (Inmiddels vervangen door: Hoe verschillen de verblijfsrechten van VK-burgers in een Nederlandse gemeente bij een deal- of no deal-Brexit?) *11 september*

Vervoer

- Wanneer valt het ophalen van afval onder de Europese tachograafverplichting? *23 april*
- Is een gehandicaptenparkeerkaart uit een ander EU-land ook geldig in Nederland? *27 augustus*

Justitie, vrijheid en veiligheid

- Gesloten cannabisketen: mogelijk minder overlast en criminaliteit, maar strijdig met Europees recht? *17 juli*

